

Minnesanteckningar från stadsdelen Gårda av Göthe Malmqvist innehavare av den välkända "Raksalongen" vid Rantorget.

Gårda var ju före år 1922 ett municipalsamhälle i Örgryte socken, men blev efter införlivningen med Göteborg en stadsdel liksom Lunden och Krokslätt.

Gårda låg ju tätt intill staden åt väster med Mölndals och Gullbergsåarna som en naturlig gräns. I söder var Underås villastad och Örgrytevägen gräns mot Krokslätt. I norr mot Olskroken vid Gubbero och "Lilleskogen" och i öster var det Ranängsbergen, den långa åsen som begränsade Gårdas areal mot Lunden, som låg ovanpå detta berg. "Berget" var vid denna tid så gott som obebyggt, och var ett Eldorado för oss Gårdapojkar. Där fanns "Skogen" eller Dicksons Park en stor park som hörde till Överås "slott" vilket låg vid Danska vägen. Berget och skogen var en lek och rekreationsplats för barn och äldre. Men det var mödosamt att från Gårda ta sig dit upp. Det gick en stig från Lärkgatan och Rosvalls torppupp till en avsats och sedan efter Mühlenbocks höga staket gick den brantaste vägen upp till toppen. Men där hade man lön för mödan, en fantastisk utsikt över staden. På berget fanns det många duvslag, brevduvesporten var ju populär på den tiden. Under söndagarna kunde man se "Duvkungarna" stå och spana efter sina duvor som kanske var släppta från Antwerpen eller Hamburg. Fick man in någon av sina duvor gällde det att få tag i den ring som duvan hade för att få stämplat tiden i den speciella duvkapplöpningsklockan.

Gårda var ett utpräglat industrisamhälle, stadsdelens utveckling hörde samman med industrialismens genombrott i Sverige på 1870-80 talet.

Textilindustrien var dominerande med tre stora fabriker, det var "Markens" eller Gårda Fabriker, Herman Kürzels "Tyskarnes", och "Kamgarnet" Gbgs Kamgarnsspinneri. Den till största arealen fabriken var Ceres. Här till verkades svavelsyra och konstgödning. Fabriken var miljöstörande, den gas som släpptes ut vid smältningen av svavelkis påverkade andningsorganen.

I augusti 1932 slog blixten ner i det stora höga ugnshuset som var byggt i trä och det blev en fruktansvärd eldsvåda som syntes över hela staden och som lockade många tusen åskådare. Brandkåren från Gbg begärde hjälp från omgivande orter då man på grund av den omgivande träbebyggelsen på Gårda fruktade en katastrof. Men brandmännen lyckades i stort begränsa elden till själva ugnshuset, mycket tack vare den goda tillgången på vatten från Mölndalsån.

Den brunna delen av fabriken återuppbyggdes inte igen, verksamheten avvecklades och överfördes till andra av Svenska Superfosfatbolagets anläggningar i Sverige. Vid denna tid var tiderna dåliga i Sverige och den övriga världen, vi hade en stor arbetslöshet inte minst i industristaden Göteborg. Av tio ungdomar gick 8 utan arbete, understöd var svårt att få, de som fick från "Bracka" hade 1 krona om dagen, de som lyckades få av AK fick 1,90.

På Gårda fanns två tapetfabriker, en Korkfabrik, Selanders möbelfabrik, två skofabriker, Princeps maskinfabrik som gjorde tryckpressar, Tomtens Kemiska, tillverkade flugfångare, tomtébloss, såpa och skurpulver som var stora artiklar på den tiden. Fabriken blev berömd 1923 för det vackra tornet med klockspelet.

Arbetsplatserna på Gårda som utgjordes av industrier, verkstäder och åkrier låg ofta här i anslutning till bostadshusen, varför många som var bosatta här hade nära väg till jobbet.

På den tiden då hästspårvagnarna ombesörjde persontrafiken i Göteborg, voro dess stallar för hästar och vagnar belägna vid Ävägen strax vid Dämnet.

Då spårvägen år 1902 elektrifierades, övertogs stallarna av Prippens bryggeri som där placerade alla sina hästar och vagnar. Det hade varit många gårdapojkar som redan i skolåldern arbetade som ridpojkar hos spårvägen. Deras uppgift var att rida ut med två hästar per man för avlösning vid olika platser i stan. Detta var för pojkar i den åldern ett avundsvärt arbete som lätt kan förstås.

Fortfarande finns kanske någon ridpojke kvar i livet, men är i så fall mycket gammal. Flera av dessa pojkar blev anställda hos spårvägen sedan denna blivit elektrifierad.

Det var många Gårdabor som jobbade på Ceres fabriker. Dels i driften som var kontinuerlig dels i lastnings och lossningsarbete. Det var ett hårt arbete att draga upp pråmarna för hand genom Hammkanalen, genom slussen och Fattighusån till Ceres lastningskaj vid Dämnet. Där fanns två lyftkranar som lyfte de fyllda "kuporna" upp på vagnarna till den lilla deucevillejärnvägen. Varje "tågsätt" bestod av tre till fem vagnar samt drogs av en eller två hästar in till fabriken. Ivarje pråm arbetade fyra man som skyfflade i kuporna, det var ett mycket tungt arbete särskilt då det var svavelkis.

På vårarne var det utlastning av de färdiga produkterna. Då var det mycket folk i rörelse vid utlastningsportarna. Det var roligt för oss pojkar att stå och titta på "säckningen" av superfosfaten, som låg i stora högar som berg ända upp i taket i magasinen, där en linbana gick med korgar och som oupphörligt fyllde på det stora lagret. Det var två man vid varje våg som fyllde i säckarna, en som skrev och vägde, en man "sydde" ihop och plomberade varefter säcken lättades upp på bärarens rygg och bars ut till åkarevagnen. Skulle tro att varje säck ca 100-150 kilo. Det var mest häståkare som körde säckarna till kanalbåtar o järnväg. Ceres hade även en stor elektrisk lastbil.

Mölndalsån var förr en mycket viktig transportled för gods till och från fabrikerna som voro många utefter åns stränder ända upp till Mölndal. Kolpråmar var en vanlig syn, då all maskinell utrustning drevs med ångkraft. Till fabrikerna på Gårda behövdes mycket kol. Pråmarna lastades direkt från kolbåtar i Gbgs hamn, drogs ofta med handkraft genom kanalerna till fabrikerna på Gårda. De lossades för hand och kolet kördes med kärror på landgångar in till maskinhusen. Det var vanligt att småpojkar ja även gummor passade på att "skomma" kol, man passade på att ta "vara" på de kolbitar som skakade ur kärrorna, det fanns inga gummihjul på den tiden. Man tog även vara på det kol som fallit i vattnet, det gick så till att man slog hål i en burk eller kastrull i botten, satte den på en stake och använde den som ett slags håv och fick på så sätt upp kolbitarna ur vattnet. Det gällde vid denna tid att ta tillvara alla möjligheter att försörja sig, de flesta familjer levde under ytterst små ekonomiska omständigheter. Mölndalsån var ett kärt tillhåll för pojkarne, man till och med badade i ån. Den äldre generationen lärde sig simma där, för 60-70 år sen var väl vattnet av bättre kvalité än i dag.

Vintertid kunde vi ofta använda Mölndalsån som skridskobana, till stor glädje för ungdomen. Ett ganska roligt uttryck från barndomen väckes nu till liv, med anledning av islossningen på vårarna i ån. En pojke vid namn Kurt Svensson boende i huset Ågränd 4 hade för vana att lite för vårdslöst "lalla" på isflaken som vi kallade det. När det blev känt att Kurt som vanligt hade plurrat i, så blev vår kommentar, nu har våren kommit, ty "Kytt" har ramlat i åa. Många roliga minnen äro som sagt förknippade med ån, men tyvärr också sorgliga, på grund av ett flertal drunkningsolyckor under årens lopp.

Dämmevägen var väl den mest trafikerade gatan på Gårda. På den kom man via Dämmebron och Stampgatan direkt till centrala stan och hamnen. Morgon och kvällar var det en livlig trafik vid Dämmet och Stampen. Här gick ju flera spårvägslinjer som transporterade folk till stan, samt folk till Gårdas industrier. Någon kollektiv trafik fanns inte på Gårda, det fanns en linje nr 10 Bangatan - Gårda men denna vagn vände vid "Fattighuskyrkan". Då det fanns många häståkerier på Gårda så dominerades trafiken av dessa som hade sina körningar i stan ofta vid "kajen". Vid hemfärden på kvällen till sina stallar så hade de många "liftare" med. På Stampen låg ju även det gamla "Fattighuset" som under flera år var lungsjukhus. Vid Dämmet låg också stadens första slakthus där Nilsson och Hammar hade sin ved och kolaffär.

Vid Dämmevägen 1 hade Strandborg sin smedja och skrotaffär. När vi hade varit på "Fyllet" å skommat så var vi där å sålde det vi hade "hittat" det kunde vara skrot tomflaskor, ben, eller lump. Längre upp låg Samuelssons stora smedja och hovslageri. Där stannade vi alltid i porten å tittade när hästarna skoddes, detta var i bland en spännande procedur. Det hände vid några tillfällen att en och annan häst på eget bevåg, vilket de också märkligt nog gjorde utan några olyckshändelser, fick ta sig själv hem till stallet. Kusken hade som regel vid sådana tillfällen svårare att hitta hem, av ganska naturliga skäl. Intill smedjan låg ett "Schapp" som ägdes av en äldre skånsk dam. Detta var en träffpunkt för dessa kuskar bl a, där serverades då den populära drycken Skattefritt eller "Kingking" som då var "Folkölet".

I huset vid hörnet av Dämmevägen och Fabriksgatan fanns förr ett bageri som ägdes av en man som hette Larsson. Huset kallades allmänt för bagare Larssons, men ägaren hette Rydén, vars äldste son Oskar Rydén som under hela sin levnad var dövstum. Denne gjorde trots sitt handicap, sig känd som en mycket god idrottsman och var dessutom stiftaren av den kända Idrottsklubben Surd, enbart öppen för dövstumma. Detta var på den tiden ett uppmärksammat initiativ som bör ihågkommas.

Bagare Larsson var en på Gårda mycket känd person, han var snäll och hjälpsam och arbetsam. Han fick också äran bland annat att baka de grova kakor som mindre bemedlade och behövande barn blev utspisade med i skolorna, i synnerhet under och efter första världskriget. Hos Larsson kunde även de husmödrar som så önskade få lämna in sitt eget mjöl och få detta bakat för en billig penning. Det var dock i undantagsfall detta gjordes, enär husmödrarna som brukligt var, själva bakade sitt bröd.

Den äldre generationen på Gårda använde sig i regel aldrig av gatunamnen när de talade om husens beteckning, det vanligaste var kvartersnamnet och tomtnumret, eller i vissa fall, namnet på den som var ägare, eller den som hade affär i huset.

Huset intill Larssons bageri var Örnen 9, detta hade byggts även man som också hette Larsson, kallad Ko-Lars. I detta hus bodde min far som var född där år 1890. I detta hus bodde alltså min pappa Axel Malmqvist tillsammans med föräldrar, syskon och närmare släktingar, till ett antal av 9-10 personer i en enrumslägenhet, vilket inte var ovanligt alls på den tiden.

Pappa berättade att han som liten satt i fönstret som vette mot Dämmevägen och kunde då se Olskroken, på Ranängen fanns då inga hus som hindrade sikten, han då kunde följa tågen som gick på Västkustbanan, genom norra Gårda.

Där nu Rantorget, kvarteren Ran, Mars och Mercurius nu ligger var då uppodlade åkrar. Vid slutet av 90 talet började dessa kvarter att bebyggas och Rantorget kom till. Detta salutorg blev livligt frekventerat, under de år som följde tills Gårda blev avfolkat på grund av rivningen för E 6an. Före 1922 såldes här köttvaror i öppna stånd då kom det folk från hela stan och handlade och "prutade", förutom grönsaker såldes även fisk vid en "flöte" som låg vid transformatorn.

Många hus på Gårda var försedda med förträdgårdar, dessa voro ofta välskötta och vackra, samt utgjorde en fin inramning av bebyggelsen som inte alltid var så vacker. Som ett litet minne av dessa, kan nämnas att Gamla Gårdapojkar som bildades 1942 innehar en ordförandeklubba som har tillverkat av hagtorn från ett träd som vuxit i trädgården till Örnen 9. Klubban gjordes av Karl Ekman och skänktes av denne till föreningen.

Ett uttryck som var ganska typiskt för humorn på Gårda var "Gårda hastighet" vilket var det gängse namnet för Gårda brandkår. Denna var organiserad som en borgarbrandkår och bestod av folk som jobbade vid industrierna kring stationen. De flesta brandmännen var bosatta i huset Sparven 1 som låg intill stationen, där också polisstationen och municipalkontoret fanns. Benämningen Gårda "hastighet" var givetvis en ironisk hänsyftning på den långa tid det ^{tog} att sammankalla personalen och de hästar som skulle dra den fina ångsprutan. Eldsvådorna var som regel fullbordade eller som väl var släppta när brandkåren kom fram. Gårda brandkår hade en mycket duktig personal och som gjorde ett mycket gott arbete med den material som de hade till förfogande. Vid större bränder larmades Gårda brandkår. År 1917 var det en stor eldsvåda i kvarteret Dämnet. Detta kvarter bestod förutom några bostadshus, av ett gytter av magasin och verkstäder vid Dämmevägen. I ett av magasinen utbröt en brand och därstädes förvarades ett stort parti tran samt såpa. Dessa varor var ju under kriget en mycket efterfrågade varor. Då eldsvådan blev känd blev det fart på folk och i synnerhet ett antal husmödrar som fick en liten möjlighet att utöka sitt tvättmedelsförråd. Idérikedomen med att ordna embalagfrågan gick till på det viset, att underkjolar och de s.k. onämbara användes "man tager vad man haver som Kajsa Varg sa" på de viset fick de med sig ganska många kilo av den åtråvärda varan. Skulle det varit i dagens läge hade väl kvantiteten i de onämbara på sin höjd varit ett halvt kilo. Så nog var det mycket som var bättre förr i tiden och hade sina fördelar i varje fall då det var fråga om eldsvådor. Ja det finns mycket att skriva om gamla Gårdas historia för dagen får dessa små rader räcka.

Dessa Göthe Malmqvists minnen från Gårda har sammanställts och renskrivits av Algot Olofsson, 7 aug 1980.